

УДК 377.5 (477) “1921/1929”

М. І. Харламов

Про становлення шкіл професійної освіти в УСРР у 1921–1929 рр.

Досліджуються деякі соціальні, економічні, та політичні проблеми розвитку професійних шкіл в УСРР у 1921—1929 рр.

Исследуются некоторые социальные, экономические и политические проблемы развития профессиональных школ в УССР в 1921—1929 гг.

Some social economical and political problems of the development of professional schools in USSR within 1921—1929 years are explored.

Сучасний стан української професійної освіти перебуває в стані кризи. Тому необхідно розглянути історичний досвід діяльності закладів професійної освіти України з метою використання його в сучасних освітніх програмах. Стаття є актуальною, оскільки проблеми, що розглядаються недостатньо висвітлені в науковій літературі, питання розвитку професійних шкіл мають багато “білих плям” та потребують докладного вивчення.

Метою статті є розгляд важливих проблем розвитку професійних шкіл УСРР у 1921–1929 роках, висвітлення відносин Наркоматів освіти УСРР та РРФСР щодо професіоналізації освіти.

УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. переживала дуже складні часи. Щойно закінчилася громадянська війна. Промисловість та сільське господарство майже повністю були зруйновані. Через нестачу сировини та палива близько третини всіх заводів та фабрик не працювали, а інші працювали не на повну потужність. Велика промисловість у 1920 р. виробляла в сім разів менше продукції, ніж у 1913 р.. На виробництвах важкої та сере-

дньої промисловості України в 1912 р. працювало 495 тисяч робітників, а в 1921 р. їх залишилося лише близько 280 тисяч осіб [9, с. 44].

Система освіти країни також перебувала в повному занепаді. Необхідно було терміново відновлювати господарство країни, а для цього потрібні були кваліфіковані працівники. Із упровадженням нової економічної політики велика увага в державі почала приділятися розвитку різних форм професійної освіти. В УСРР створено власну особливу систему освіти, яка відрізнялася від освітньої системи РРФСР.

В УСРР розвиток шкільної освіти відбувався таким чином: від 4 до 8 років – дошкільні навчальні заклади, від 8 до 15 років – семирічна трудова школа. Далі – дворічна професійна школа. З сімнадцяти років молода людина могла вступати до технікуму або інституту.

У РРФСР середня система освіти від 8 до 17 років мала такі ступені: перший ступінь – чотири роки, далі перший концентр другого ступеня – три роки – та другий концентр другого ступеня – два роки (звичайні старші класи школи). Останній ланці (другому концентру другого ступеня) в Україні відповідала дворічна професійна школа. Російська освітня система передбачала професіоналізацію школи не з 15 років, як в Україні, а з 17 років, коли молодь мала вступати в інститути та технікуми [3, с. 218].

Складно сказати, чи правильним було рішення наркомату освіти УСРР про створення професійної дворічної школи. Напевно, в ньому були як позитивні моменти, так і негативні. З одного боку, підлітки з 15 років привчалися до самостійної праці, що сприяло здобуттю професійних навичок праці для майбутньої роботи на підприємствах. А це було дуже актуальним у той час, оскільки країні були потрібні кваліфіковані робітничі кадри в максимально короткий строк. Але, з іншого боку, професійним школам не вистачало приміщень, інструментів та приладів, кваліфікованих викладачів.

Підтвердженням тому, що професійним школам дійсно не вистачало кваліфікованих викладачів, може слугувати циркуляр Головного комітету з професійної та спеціально-наукової освіти УСРР. Зокрема в ньому зазначалося, що при створенні професійних шкіл часто трапляються ускладнення в пошуках викладацького складу, що в деяких випадках гальмує відкриття школи професійної освіти або позбавляє можливості викладати ті чи інші дисципліни. При проблемах у підборі викладацького складу для професійної школи можуть бути допущені до викладацької діяльності ті, хто закінчив сільськогосподарські технікуми чи інститути [5, с. 17]. Звичайно, є очевидним, що якість викладання в певних школах професійної освіти була не на належному рівні, оскільки нерідко випускники технікумів чи інститутів не мали належних педагогічних знань та навичок, необхідних для якісного викладання навчальних предметів.

Окрім того, великою проблемою, як для професійних шкіл, так і для інших навчальних установ, була недостатня кількість навчальної, методичної та періодичної літератури. У підсумках за 1922–1923 навчальний рік Наркомат освіти УСРР відзначав, що література, яка розсилається через губернські відділи професійної освіти для навчальних закладів, майже зовсім не потрапляє до останніх. Підкреслювалося, що навчальні установи іноді не мають у себе ні бюлетенів Головного відділу з професійної та спеціально-наукової освіти, ні положення про навчальний заклад, ні навчального плану. Дуже погано надходили освітні газети та журнали [6, с. 165].

Це все призводило до ізоляції професійних шкіл від керівних центрів, відбувалася самотійна навчальна, виробнича та методична робота, що фактично ніким не контролювалася. Але слід відзначити, що із середини 20-х рр. ХХ ст. ситуація в цій галузі поліпшилася, хоча певні проблеми залишилися.

Між керівниками народних комісаріатів освіти УСРР та РРФСР часто виникали гострі суперечки щодо необхідності існування професійно-

технічних шкіл у системі освіти й, узагалі, стосовно ранньої професіоналізації освіти в УСРР.

Зокрема на третій нараді наркомів освіти СРСР у грудні 1923 р. один з керівників Наркомосу УСРР Я. П. Ряппо активно захищав головні принципи, методи та засади роботи новоутвореної професійної школи в УСРР. Вважаючи її найбільш ефективним, дієвим та перспективним освітнім закладом, Я. П. Ряппо наголошував, що найважливіше значення відводиться саме професіоналізації, спеціалізації шкіл.

Хоча при цьому голова Наркомосу УСРР заявляв, що професійна школа на даний момент не може випускати кваліфікованих працівників. Але вона здатна створювати передумови, необхідні для того, щоб молодь, закінчивши професійну школу та потрапивши на виробництво, змогла б стати кваліфікованою робочою силою [З. с. 216]. Наркомат освіти УСРР чітко відзначав, що він взяв курс не на єдину трудову політехнічну школу, а на професійну освіту.

Більше того, Я. П. Ряппо підкреслював, що “професійна освіта є продовженням загальної освіти, соціального виховання, не влаштовуючи паралелізму між середньою школою другого концентру другого ступеня та професійною школою. Ми вважаємо, і оскільки в Україні цього не створено, то і створювати не слід. Але ми не можемо висувати вимоги, щоб РРФСР знищила власні політехнічні школи... Але ми дуже хотіли б, щоб саме другий концентр другого ступеня шкіл РРФСР був настільки індустріалізованим чи агрономізованим, щоб цей концентр збігався б з нашою професійною школою. Це наше єдине побажання” [З. с. 216].

Подібні “побажання” не були сприйняті Наркоматом освіти РРФСР, оскільки керівники російської освіти не тільки не збиралися змінювати власну освіту за прикладом України, але й хотіли, щоб навпаки – УСРР створювала систему освіти ідентичну російській. Нарком освіти РРФСР А. В. Луначарський гостро критикував позицію Наркомосу УСРР.

У першу чергу, вказувалося на те, що з професійних шкіл України кваліфікованих робітників не вийде через брак обладнання, матеріального забезпечення, приміщень та професійних викладачів. А. В. Луначарський висловлювався, що в Україні замість професійних шкіл існують “... старші класи реального та комерційного училищ. І тому буржуазні та дрібнобуржуазні елементи йдуть з великим задоволенням у професійні школи України” [3, с. 220].

Конфлікти між керівництвом Наркомосів УСРР та РРФСР були досить значними та іноді виходили за межі дискусійної полеміки. Але Наркомос УСРР рішуче одстоював власні позиції, зміг протягом 20-х рр. ХХ ст. створити автономну українську систему освіти, що була уніфікована РРФСР лише в 1929 р.

За безпосередньої участі наркома освіти УСРР Г.Ф. Гринька 16 червня 1922 р. було прийняте “Тимчасове положення про професійно-технічні школи”, у якому були визначені базові принципи та засади, на яких мала будуватися система професійно-технічних шкіл в Україні. Необхідно зазначити, що українське керівництво освітою надавало розвиткові професійних шкіл особливого, дуже важливого значення. Це чітко можна простежити в загальних положеннях “Тимчасового положення про професійно-технічні школи”. У першу чергу мали розвиватися школи промислового та сільськогосподарського напрямів.

У третьому параграфі загальних положень вищезазначеного положення зазначено: “...професійно-технічні школи, базуючись на виробництві – промислового в місті та сільськогосподарському – на селі, створюються за загальним правилом лише в цих двох галузях освіти. Для соціально-економічної, педагогічної та медичної освіти професійні школи не створюються. Їх замінюють – переважно для дорослих, відповідні курси, що створюються та керуються на основі особливих положень” [2, с. 5].

Про важливість промислової та сільськогосподарської професійної освіти свідчить і те, що дворічні професійні школи були обов'язковими для всієї молоді України від 15 до 17 років, а курси, на яких навчалися з медичного, педагогічного та соціально-економічного напрямів, були необов'язковими.

Як відзначалося в резолюції з професійної освіти, що прийнята в 1921 р. на третій всеукраїнській нараді з освіти, професійна школа є початковою організаційною формою професійної освіти, що повинна охопити всю масу підлітків республіки, як тих, що закінчили семирічну школу соціального виховання, так і тих, що працюють у промисловості та сільському господарстві. Переймаючи елементи соціального виховання, професійна школа переводить їх на виробничі основи, поступово поліпшуючи виробничі навички та знання в межах кваліфікації пересічного робітника [4, с. 18].

При вступі до професійної школи підлітки заповнювали спеціальні анкети, у яких указували власний соціальний стан; в абітурієнтів перевіряли знання, які вони здобули в семирічній школі, потім вони проходили медичний огляд. Навіть, якщо підлітки з “ буржуазного середовища” мали кращі знання до професійної школи вступали діти пролетарського походження. Підлітки з належним рівнем знань, але сумнівними анкетами в школи не допускалися.

Ця теза підтверджується циркулярним листом Головного комітету з професійної та спеціально-наукової освіти від 5 червня 1922 року. У ньому відзначається: існує необхідність фільтрації тих, що вступають до професійних шкіл, курсів та технікумів з огляду на те, що вони повністю утримуються на кошти робітників та селян. Це потребує перегляду усіх бажаючих навчатися в учбових закладах не тільки з навчальної, але і з соціальної точки зору.

З огляду на вищезазначене пропонувався такий порядок вступу до навчальних закладів професійної освіти: заява з анкетною, свідоцтво про освіту (необов'язково). Комісія з представників комнезаму, професійної ради та комсомолу відбирає учнів, потім здійснюється перевірка знань [5, с. 114].

Слід відзначити, що згідно з “Тимчасовим положенням про професійно–технічні школи”, затвердженим Наркоматом освіти УСРР, усі учні професійних шкіл користувалися встановленими пільгами та перевагами при переїздах залізницею та водним транспортом [1, с. 9]. Але при цьому в циркулярі № 5 за 1923 р. Головного комітету з професійної та спеціально – наукової освіти, який було розіслано усім губерньським відділам з професійної освіти, категорично заявлялося, що необхідно зовсім не видавати квитків на переїзди залізницею учням з буржуазного середовища, як тим, хто може здійснювати подібні поїздки за власний рахунок [4, с. 5]. Таким чином, чітко простежується дискримінація за соціальним походженням в освіті, не дивно, що якість освіти в професійних школах була не на належному рівні.

Професійна школа, як новаторський тип навчального закладу, мала вирішувати нові завдання комуністичного суспільства. Нова школа мала переглянути методи, принципи навчання, притаманні дореволюційній освіті. Серед інших завдань – подолання негативного впливу оточуючого середовища учнів, зокрема впливу родини, створення умов, що сприятимуть комуністичному вихованню підлітків, а також удосконалення трудових навичок учнів, з урахуванням індивідуальних здібностей [1, с. 15].

Необхідно відзначити, що відмова від досвіду дореволюційної професійної освіти не сприяла поліпшенню радянської системи освіти, а подолання “негативного впливу” родини іноді призводило до розриву родинних зв'язків. Участь учнів у виробничій праці була основою навчання в професійній школі, в жодному разі її не можна було відмінити, відстрочити чи

скоротити [1, с. 10]. Оскільки на роботу на виробництві школи відводилося від 1/3 до 3/4 навчального дня, можна дійти висновку, що підлітки не отримували в повній мірі інтелектуальної складової освіти, були лише кваліфікованою робочою силою, здатною виконувати нові завдання комуністичного суспільства.

У Бюлетені Наркомату освіти, виданому в Харкові у 1921 р., наголошувалося, що у зв'язку із тенденціями народного господарства і відповідної професійної освіти необхідно прагнути до докорінного змінення методів роботи, шукаючи шляхи звільнення школи від словесних дисциплін. У професійній школі подібні нові принципи повинні були здійснюватися шляхом звільнення учнів від навчання, замінюючи його дослідницьким вирішенням життєвих проблем з максимальною економією та доцільністю навчання [4, с. 19].

Підлітків пролетарського походження, які не мали достатніх знань для звичайної професійної школи, поділяли на три категорії: 1) підлітки, що не працюють на фабриках та заводах; 2) підлітки, що працюють на фабриках та заводах; 3) підлітки, що працюють у сільському господарстві. Першу категорію за наявності трудових навичок могли прийняти до профшколи зі зниженою загальноосвітньою підготовкою. Учні другої категорії переводилися до шкіл ФЗН (фабрично–заводського навчання), а представники третьої категорії переходили до сільськогосподарських шкіл перехідного типу [2, с. 8].

Професійні школи здійснювали підготовку не лише досвідчених майстрів, техніків певної галузі тих, котрі могли б і використовували власні знання на практиці, але й громадян комуністичної держави, активних будівників нового суспільства [5, с. 70].

Про це свідчать матеріали з роботи загальносоюзного з'їзду з робочої освіти, що відбувся в 1926 р. У параграфі четвертому резолюції цього з'їзду, який має назву “Про застосування нових методів викладання”, ви-

значено: “Основою навчального плану є суспільно-політична та виробнича діяльність учнів (від приватних інтересів власного заводу, своєї учнівської та союзної організації – до інтересів державних та світових). ... Таким чином, центральним матеріалом для вивчення в професійній школі мають бути: 1) виробнича діяльність учнів, 2) їх суспільна діяльність” [10, с. 6].

Професійні школи мали стати взірцевими навчальними закладами, що охоплювали б усю молодь країни. “Професійна школа, котра є організацією масової кваліфікації робітничого класу, має знайти в собі досконалі форми, як прототип комуністичного суспільства, стати само керуючим і само господарюючим колективом” [2, с. 3].

Не зважаючи на те, що професійні школи у 20–х рр. ХХ ст. мали багато різних проблем, керівництво Наркомату просвіти УСРР прийняло рішення про переведення утримання професійних шкіл на кошти місцевих органів влади. Це переведення планувалося завершити вже у 1922 р. Натомість усі кошти з центрального бюджету планувалося відраховувати на утримання інститутів, технікумів та робітничих факультетів [5, с. 67]. Звичайно, це рішення призводило до закриття деяких шкіл, до погіршення матеріального і технічного стану цих навчальних закладів, оскільки місцеві органи влади часто відводили справам професійних шкіл другорядне значення, вважаючи недоцільним перераховування коштів на освітні заклади, зважаючи на дефіцит місцевих бюджетів.

Керівники освіти української республіки не вважали, що професійна школа має оптимальні принципи та методи своєї роботи. Кожна галузь професійної освіти мала своє “призначення”, в процесі навчальної роботи приймала до розгляду лише власний сектор наукових знань, промислово-технічні школи не вивчали проблем сільського господарства, а сільськогосподарські технічні школи – промисловості [7, с. 7].

Такий розвиток професійних шкіл зумовлений особливостями періоду відновлення народного господарства, коли державі були потрібні не гума-

нітарії, а працівники технічних спеціальностей. У подальшому радянське керівництво планувало перейти від вузької спеціалізованої школи до системи політехнічної освіти по всій країні [1, с. 172].

Для поліпшення роботи професійних шкіл України у 1921–1929 рр. народний комісаріат освіти УСРР друкував відкриті листи про необхідність застосування принципів наукової організації праці в системі освіти для кращого функціонування шкіл України.

Зокрема, у листі Головного комітету професійної і спеціально-наукової освіти в 1925 р. зазначалося: “... Для цієї промисловості, що будеться на нових раціональних підвалинах, необхідний робітник, котрий вмів би точно й акуратно працювати; саме будівництво господарства на наукових підвалинах, постійне й послідовне поліпшення заходів, що вже є, можливо лише за свідомої й активної участі робітничих мас, як технічно, так і організаційно. Завдання школи, зокрема школи фабзавучів і профшколи – підготувати робітника, спроможного працювати в певних умовах...[8, с. 4].

Розвиткові професійних шкіл в Україні в 1921–1929 рр. надавалося велике значення, що зумовлено об’єктивними умовами існування країни у двадцяті роки ХХ ст.. І хоча керівники освіти Росії намагалися втручатися в процес побудови нової школи в українській республіці, усе ж вітчизняні освітяни змогли створити досить ефективну систему навчання.

Вважаємо, що мету поставлену при написанні цієї роботи, досягнуто: розглянуто важливі проблеми розвитку професійних шкіл у 1921-1929 рр., висвітлені проблеми взаємовідносин керівників освіти УСРР та РРФСР, щодо питань розвитку професійних шкіл в Україні. У подальшому для наукового дослідження можуть бути важливими проблеми розвитку професійних шкіл у 30–х рр. ХХ ст., висвітлення діяльності таких керівників української освіти, як Я. П. Ряппо, Г. Ф. Гринька, Я. Н. Звігальського, а також питання розвитку робітничих курсів, шкіл селянської молоді, учбово-показових майстерень в УСРР у 20–х рр. ХХ ст.

Список літератури

1. Батышев С. Я. Формирование квалифицированных рабочих кадров в СССР / С. Я. Батышев. – М.: Экономика, 1971. – 214 с.
2. Временное положение о профессионально-технических школах. – Х.: Изд. Наркомпроса, 1922. – 41 с.
3. Зарытовский Б. А. Проблемы взаимоотношений общего, политехнического и профессионального образования в истории советской педагогики (1921–1925) / Б. А. Зарытовский // Ученые записки (Курский педагогический институт), кафедра педагогики и психологии. – 1968. – В. 50. – С. 204–235.
4. Державний архів Харківської області. Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 150. – С. 5, 18, 19.
5. Державний архів Харківської області. Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 293. – С. 17, 67, 114.
6. Державний архів Харківської області. Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 634. – С. 165.
7. Материалы по реформе профессиональной школы. – Л.: Изд-во книжного сектора ГУБОНО, 1924. – 56 с.
8. НОП у школі профосвіти. Бюлетень № 3. – Х.: Держ. вид-во України, 1925. — 21 с.
9. Пузанов М.Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в УССР / М. Ф. Пузанов, Г. Н. Терещенко.. – К.: Высшая школа, 1980. – 231 с.
10. Сборник материалов по рабочему образованию. – М.: Госиздат, 1926. – 19 с.

Відомості про автора.

Харламов Михайло Іванович, аспірант кафедри історії України Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Домашня адреса: Україна, Харківська область, Харківський район, с. Березівка, вул. Молодіжна, буд. № 29.

Контактний телефон – 8 066 74 11 73 4.